

קולם של התלמידים

מנקודת מבטם של התלמידים בישראל, למידה טובה היא למידה שמביאה ציונים גבוהים ואדם טוב הוא מי שרכש מעמד חברתי גבוה. זהו המסר שהחינוך שלנו – אולי בניגוד לרצוננו – מעביר להם

יותם חותם ולינור הדר

לימידה טובה היא כאשר תלמיד מקבל ציון טוב. במקרה כזה כנראה שהוא עבר תהליך של למידה טובה. כי כשאתה חושב שאתה צריך להבין את מה שאתה לומד, בסוף אתה מקבל 60. אבל אתה יכול לשנן את כל החומר, לזכור אותו בעל פה בשעה של המבחן ואז לקבל 90 או אפילו 100, ואז אחרי שעתים אתה שוכח הכול. אבל אז יש לך 90 ואתה יכול להתקבל לאן שאתה רוצה, ואתה יכול לעשות כל מה שאתה רוצה עם זה. אם אתה רוצה להצליח בחיים אתה חייב ציונים גבוהים, אייפאשר רק להבין ולהינות מהחומר...".

תשובה זו על השאלה "מהי למידה טובה בעיניך?" מייצגת נאמנה את תשובות התלמידים ממערכת החינוך הממלכתית שהשתתפו בפרויקט מחקר גדול אשר בדק כיצד תלמידים בבית ספר תיכון בישראל מפרשים את המושג "למידה טובה". המחקר נמשך שלוש שנים, בין 2003 ל-2006, ורואיינו בו תלמידים בכיתות י'–י"ב בארבעים קבוצות מיקוד בבתי ספר תיכון ממלכתיים ובבתי ספר "אלטרנטיביים" בישראל. 130 תלמידים נוספים מבתי הספר הללו כתבו חיבור שבו ענו על השאלה "מהי למידה טובה בעיניי".

פדגוגיה למעשה

הדברים שלהלן יתבססו על נתוני המחקר האמור ויעסקו במושג הלמידה הרווח בקרב תלמידי בתי ספר תיכוניים בישראל. נציביע על משמעויותיו של מושג זה בעזרת המושג "קולם של התלמידים", שטבעו החוקרות רדאק ופילדינג (2006; 2007) ואשר יסייע להבין טוב יותר מהם המסרים הפדגוגיים הפועלים על התלמידים הלכה למעשה.

זהו הקשר ייחודי שעוד לא נידון באופן ממצה במחקר, משום שהצד של התלמיד נבחן לרוב במסגרת שאלות של אפקטיביות, למשל בחינת ההישגים, רכישת היכולות ומיומנויות הלמידה, ופחות בהקשרים של משמעות פדגוגית במובן רחב. בהקשרים אלה חשוב להבחין בין שני רבדים מרכזיים: האחד הוא הדרך שבה אנו חושבים על הפדגוגיה, מתכננים אותה, מעצבים את תכנית הלימודים לפיה, פועלים בכיתה וכן הלאה. האחר כרוך בשאלה מה בסופו של דבר

פועל על לבם ומוחם של התלמידים. את הרובד העצמאי הזה נכנה מכאן והלאה "פדגוגיה למעשה". כינוי זה בא לומר כי אנו מעוניינים להבחין בין מה שאנשי החינוך עושים ובין מה שפועל בסופו של דבר על תפיסות התלמידים.

הסוציולוג הנודע בזיל ברנשטיין (1990) הראה במחקריו שאף שאנו מבקשים להאמין שיש קשר בין המסרים הפדגוגיים שאנו מעבירים כמורים ובין המסרים שפועלים על התלמידים, מסרים אלה אינה חופפים ולעתים אפילו מנוגדים. ה"פדגוגיה למעשה" היא התחום המוגדר של המסרים שפועלים על התלמידים, בלא קשר לפדגוגיה שאנו "עושים" בכיתה. הנקודה החשובה היא שה"פדגוגיה למעשה" אינה ניתנת להבנה בלי התייחסות משמעותית לקולם של התלמידים: מה הם תופסים כלמידה טובה, כיצד הם מבינים את המוטל עליהם ומה הפירוש שלהם למושגים של הצלחה או כישלון בלימודים. זוהי אפוא גישתנו המחקרית: בבואנו להבין את המצב הפדגוגי לאשרו עלינו לבחון לפני הכול את "הפדגוגיה למעשה", משום שזו הפדגוגיה שבסופו של חשבון פועלת בין כותלי בית הספר, וכדי לבחון אותה יש להקשיב ל"קולם של התלמידים".

במאמר קצר זה לא נוכל להביא את כל ממצאי המחקר הענף, ולכן נתמקד באמצעות דוגמאות נבחרות בשלוש סוגיות בלבד: יחסם של התלמידים לציונים, יחסם למדרים של הצלחה וכישלון ויחסם לחוויית הלמידה בכלל. על בסיס דוגמאות נבחרות אלה נרצה להציע ניתוח של המסרים הפדגוגיים שאנחנו – אנשי חינוך – מעבירים לתלמידים שלנו, ולאחר מכן להרחיק אל המשמעות של המסרים האלה לשאלות חברתיות ותרבותיות רחבות יותר.

תפיסות למידה

ציונים, כפי שהדוגמה שפתחנו אתה מלמדת, הם הקריטריון המרכזי שמרבית התלמידים הגדירו בעזרתו את משמעות הלמידה הטובה. התלמידים תופסים את המערכת החינוכית בכלל ואת בית הספר והמורים בפרט כגורמים המתעניינים בהערכתם בעיקר באמצעות ציונים. אחד התלמידים ניסח זאת כך: "למידה טובה זה ציונים טובים כי אף אחד לא יודע כמה התלמיד משקיע".

זהו אפוא המסר המרכזי של מערכת החינוך מנקודת מבטם של התלמידים. לעובדה שהתלמידים מפנימים את המסר הזה תוצאה כפולה. מצד אחד תוצרים הניתנים לכימות ומדידה אובייקטיביים,

ד"ר יותם חותם וד"ר לינור הדר מרצים בחוג ללמידה הוראה והדרכה בפקולטה לחינוך של אוניברסיטת חיפה

התייחסות להיבטים רגשיים בלמידה כגון הנאה, התלהבות, אתגר, סקרנות, עניין אישי או אהבת מקצוע מסוים. כאשר התפיסה היא שלמידה משמעותית היא למידה שתצמח ממנה תועלת מעשית חומרית בעתיד (בשוק העבודה, במשכורת עתידית גבוהה או ב"כרטיס כניסה" להשכלה גבוהה), לא נותר כמעט מקום לדבר על היבטים אחרים. כך, כדברי אחד התלמידים: "למידה טובה מסתיימת עם ציון טוב וידע חדש, למידה שבסופה ישנה תועלת עתידית כגון עבודה טובה או משהו כזה".

בנוסף כמעט לא עלתה התייחסות להיבטים של למידה מורכבת כגון חקר, למידה עצמאית או להיבטים הנעתיים בלמידה, כגון למידה מתוך רצון ללמוד ולדעת. ההתייחסות ללמידה הייתה פרקטית ואינסטרומנטלית לחלוטין, והתמקדה בסופו של חשבון בשאלות של מקצוע וסטטוס חברתי גבוה בעתיד.

אובדן הארוס

אנו מעוניינים להצביע כאן בקצרה על שתי משמעויות פדגוגיות מרכזיות של הממצאים הללו: האחת נוגעת ישירות לחינוך, ואילו השנייה לשאלות חברתיות ותרבותיות רחבות יותר.

משמעות חינוכית: המשמעות הפדגוגית הראשונה כרוכה בתוכן המסריים הכלולים ב"פדגוגיה למעשה" בת זמננו. כאן אנו מעוניינים לציין שהתלמידים אינם לומדים רק תחומי דעת, אלא הם לומדים דבר מה על משמעות פעולת הלמידה. אבל עבורם משמעות זו ניתנת

כגון ציונים, נחשבים בעיניהם לגרעין של למידה טובה, הצלחה ומעמד מקצועי עתיד. מצד אחר, כל מה שאינו ניתן ללמידה וכימות בציון מספרי, למשל גדילה אישית, הנאה או למידה לשם הבנה, נחשב אצל התלמידים לשולי וללא רלוונטי למושג הלמידה שלהם. תלמיד אחד טען, לדוגמה, ש"למידה טובה היא לא כמו בכל הקלישאות 'למידה לחיים', אלא למידה שמכינה לבגרות, כאשר למידה טובה נחשבת על בסיס הציונים. כשתלמיד מקבל ציון טוב במבחן רוב הסיכוי שיש לו למידה טובה".

לכאורה אין הכרח שתלמידים ינסחו ניגוד בין למידה לשם ציונים ובין למידה לשם הנאה או הבנה. זאת ועוד: מנתוני המחקר עולה שתלמידים במערכות חינוך המגדירות עצמן "אלטרנטיביות", כגון בית ספר דמוקרטי או בית ספר למדע ואמנויות, ניסחו עמדות מורכבות יותר וראו בלמידה טובה גם תוצאה של גדילה אישית או עניין. תוצאות אלה אינן מזמינות אותנו לתלות את עמדתם של התלמידים בגילם, בהבדלים מגדריים או בשלב התפתחות מוסרי. יתרה מזו, לא מעט מחקרים קבעו את מה שמכונה "האוטונומיה היחסית" של בתי הספר, כלומר האופן שבו בית הספר מרכזי לעיצוב תפיסות הלמידה של התלמידים. בפועל, אפוא, העמדה של תלמידים בנושא למידה מתעצבת במידה רבה על רקע הפדגוגיה שבתוכה הם צומחים, ועמדתם תועלתנית וחומרנית.

הרבירים האלה רלוונטיים גם להגדרות של תלמידים למושגים הצלחה וכישלון. גם כאן הקריטריון המרכזי לבחינת תוצרי למידה או הישגים הוא קריטריון כמותי הניתן למדידה מספרית. הגדרה זו של

התלמידים תופסים את המערכת החינוכית ככלל ואת בית הספר והמורים בפרט כגורמים המתעניינים בהערכתם בעיקר באמצעות ציונים. אחד התלמידים ניסח זאת כך: "למידה טובה זה ציונים טובים כי אף אחד לא יודע כמה התלמיד משקיע"

לתמצות בעיקר במדרי ציון והצלחה חומרית, כלומר משמעות הניתנת לכימות בלבד. מה שמגבש את תפיסת העולם הפדגוגית של רוב התלמידים שרואינו במחקרנו הוא ציונים ומדדים חומריים, עד כדי כך שמאפיינים אחרים כגון למידה לשם חוויה, הנאה, צמיחה אישיותית ורוחנית נדחקים באופן גורף אל מחוץ למשוואה. האפשרות לשלב, למשל, בין צורות ומשלבים של למידה אינה עומדת כלל על הפרק עבור תלמידים אלה. אפשר לכנות את תפיסת הלמידה הזאת תפיסה חר"ממדית, המהווה את תמצית "הפדגוגיה למעשה" של בית הספר.

ייתכן שרבים ימצאו שמסקנה זו, הנובעת מ"קולם של התלמידים", הולמת את דעתם על מערכת החינוך והמסרים שהיא מטמיעה בתלמידים. קשת של ביקורות בנות זמננו סימנו את בית הספר התיכון כ"בית חרושת לציונים". מבחינה זו ה"פדגוגיה למעשה", כפי שעולה מ"קולם של התלמידים", מחזקת את התחושה. האם זהו המסר שאנו מעבירים לדור העתיד? האם ה"פדגוגיה למעשה" משרתת היטב את הלך הרוחות השולט בחברה של ימינו? אם לשפוט לפי "קולם של התלמידים" התשובה לשאלות אלה ברורה. למידה

הצלחה וכישלון מכתיבה את זהותם כלומדים "טובים" או "גרועים". "תלמיד טוב", אמר אחד הנשאלים, "הוא רק תלמיד שיש לו ציונים גבוהים. כשתלמיד מקבל ציון טוב במבחן, רוב הסיכויים שהוא תלמיד טוב ושהוא עבר תהליך של למידה טובה".

הלך רוח תועלתני וחומרני זה שולט גם בתפיסה של תלמידים את המושג "הבנה", כלומר כיצד הם מורדים את מידת ההבנה של חומר לימודי מסוים. הבנה מבחינתם נמדדת לרוב בשאלה אם "רכשתי" או בייקט ידע מסוים או "השגתי" מידע מסוים שאני יכול לתרגם לציון גבוה. לדוגמה, אחד התלמידים אמר "אתה מבין את מה שאתה לומד כשהחומר נכנס ולא יוצא אף פעם, אתה זוכר את זה, זה נשאר אצלך להרבה זמן, ואז זו למידה שהפקתי ממנה תועלת של ידע". וכך גם ההפך: מעט מאוד מהדיון עם התלמידים ומהחומרים שהגישו בכתב עסק בלמידה כההליך של שינוי ובפוטנציאל של הלמידה לשינוי עצמי, לעיצוב מחדש של תפיסות עולם ולהתפתחות אישית הנובעת מהפנמת ידע ותובנות.

לנקודה אחרונה זו משמעות מיוחדת בהקשר של החוויה הרגשית בתהליך הלמידה. מפתיע שבמהלך השיחות לא הייתה כמעט

האזרח כמוצר בעל תג איכות הניתן לכימות ולמדידה מבטא תפיסת איכות מסוימת המדגישה יעילות והשגת מטרת מועילות בחברה הקיימת. האם עלינו להתפלא שאנשים קונים מקרר או מכונית בעלי נפח גדול יותר וחשים שהתקדמו בחייהם?

ל"התקדמות" ואף מסכלים אותה. זהו המסר הפרדגוגי הלכה למעשה שהתלמידים בבתי הספר חווים; הוא מלמד אותם על תכונות האזרחות העתידית שהם מצופים לממש. הוגי חינוך רבים עמדו על הסכנה שבאובדן הארוס החינוכי. כך למשל, נל נודינגס (2002), המבקר את החינוך על מטרותיו הכלכליות ומנסה לקדם מטרה אחרת – דאגה אכפתית (care), ואילן גור זאב (2007), המקטרג על אובדן ה"קדושה" בעולם והיעלמות הרוח מחיינו.

אובדן הארוס מזמין אותנו לשנות את המצב הקיים, ולא באמצעות הניסיונות הרווחים להגביר את ה"הישגים" הנמדדים בציונים בבחינות השונות. ניסיונות אלה רק מחזקים את מסריה של "הפרדגוגיה למעשה". שינוי יוכל להיגזר אך ורק אם אנו, אנשי החינוך, נגדיר מחדש את מושיגי היסוד של החינוך – למידה טובה, הישגים, הצטיינות, כישלון. לנו, כותבי המאמר, יש העדפה, אולי נאיבית, לעידוד גדילה אישית, פיתוח חשיבה רפלקטיבית וטיפוח רגישות לסבלם של אחרים על פני התרכוזות בציונים, בתועלת אישית ובסטטוס חברתי. לדעתנו יש חשיבות מכרעת לפיתוח היכולת להתנגד למצב החברתי הקיים ולשקיעה במנגנוני היעילות, החומרניות והתועלתניות המרכיבים אותו. ואפשר לנסח זאת גם כך: כנגד אובדן האנושיות והשקיעה בקיום סתמי בחברת ההמונים, עלינו לנסח מחדש בעזרת הוגים שקדמו לנו את משמעותה של האנושיות. "ארוס", תשוקה לחינוך אמיתי, יכול להאיר את דרכנו הפרדגוגית. ■

מקורות

גור זאב, א', 2007. לקראת חינוך לגלותיות: רב-תרבותיות, פוסט-קולוניאליזם וחינוך-שכנגד בעידן הפוסט-מודרני, תל אביב: רסלינג.

Bernstein, B., 1990. *Class, codes and control*, London: Routledge, vol. 4.

Borrow, J. W., 2000. *The Crisis of Reason. European Thought 1848-1914*, New Haven/London: Yale University Press.

Fielding, M., and J. Rudduck, 2007. "Carving a new order of experience: A preliminary appreciation of the work of Jean Rudduck in the field of student voice", *Educational Action Research* 15 (3): 323-336.

2006. —. "Student voice and the perils of popularity", *Educational Review* 58 (2): 219-231.

Hadar, L., and Y. Hotam, (in press). *Pedagogy in Practice: The schools pedagogy from the students' perspective*, Research Papers in Education.

Noddings, N., 2002. *Educating Moral People: A Caring Alternative to Character Education*, New York: Teachers College Press.

2002. —. *Starting at home: Caring and social policy*, Berkeley: University of California Press.

Ringer, F. K., 1969. *The Decline of the German Mandarins: The German Academic Community 1890-1933*, Cambridge: Cambridge UP.

Wexler, P., 1987. *Social Analysis of Education: After the New Sociology*, London: Routledge.

בעיני התלמידים במערכת החינוך הישראלית היא מטלה המונחת עליהם מלמעלה ויש לעמוד בה לשם השגת תכלית אינסטרומנטלית. תכלית הלמידה אינה היא עצמה אלא מה שאפשר להשיג באמצעותה – שדרוג המעמד החברתי בחברה תחרותית ותוקפנית. לגישה זו יש משמעות תרבותית מרחיקת לכת.

משמעות תרבותית: אחת הסוגיות שהטרידו את מנוחתם של הוגים ופילוסופים אירופים מודרניים רבים בחלוף המאה התשע עשרה ותחילת המאה העשרים הייתה החרדה מהאופן שבו העולם המודרני עלול להביס את עצמו. כוונתם הייתה שתפיסת העולם המודרנית, הרציונלית, המדעית, השיטתית והבירוקרטית תסתיים באובדן האנושיות ובשקיעה הסופית של החיים האנושיים (Borrow, 2000). מהלך כזה הוא בגדר הבסה עצמית של העולם המודרני שכן הוא סותר את מה שהנאורות המודרנית חתרה אליו. לא רק אנשי רוח והוגים שוליים וחסרי השפעה חרדו מבעיה זו, אלא גם חלק גדול מהאבות המייסדים של המדעים כפי שאנו מכירים אותם, שהאמינו במודרניזציה, ברציונליזם ובחילון. מקס ובר, מאבות הסוציולוגיה, הוא דוגמה מייצגת. הוא ואחרים בני דורו ראו ביעילות, בחומריות, בכימות ובתועלתנות צורה של אובדן האנושיות. הם ראו בעולם של "פועלים מוכשרים אך אנשים שטחיים" (Ringer, 1969) עולם שאיבד את הארוס – התשוקה לאלוהי, לנצחי, ליפה ולמושלם – ושקע לקיום סתמי וחסר משמעות בחברת ההמונים המודרנית.

"קולם של התלמידים" מעיד שבעיה זו צריכה להטריד גם את מנוחתנו בראשיתה של המאה העשרים ואחת. אובדן הארוס מתבטא לא רק באופן שבו תלמידים של ימינו מתייחסים ללמידה, להצלחה ולכישלון, אלא גם רומז כיצד הם יחשבו ויפעלו כאזרחים במסגרת החברה והתרבות שסביבם. כמשטר הציונים וההישגים של החברה החומרנית והתחרותית, שהגיון השוק הוא ששולט בה, איכות החברתית של אדם מוגדרת על פי תג מחיר בעל משמעות כמותית, בדיוק כפי שמוצר מתפקד בכלכלת שוק. תג המחיר, בדומה לתג שמעטר נעליים בחלון ראווה, לדוגמה, מקבל ביטוי בציון שנותן לתלמיד את המשמעות של איכות ("למידה טובה") ויכולת ("להתקבל לאן שאתה רוצה"). ככל שהתג גבוה יותר כך המוצר טוב יותר ולהפך. "קולם של התלמידים" מראה שאין להם מדר אחר.

האזרח כמוצר בעל תג איכות הניתן לכימות ולמדידה מבטא תפיסת איכות מסוימת המדגישה יעילות והשגת מטרת מועילות בחברה הקיימת. האם עלינו להתפלא שאנשים קונים מקרר או מכונית בעלי נפח גדול יותר וחשים שהתקדמו בחייהם? מנקודת מבט זו חשיבותם של מושגים דוגמת אנושיות, חמלה, אחריות, רגישות אישית ורפלקטיביות מצטמצם, משום שהם אינם תורמים